

KOMÁROM-KOMÁRNO ÉS AZ ÁTJÁRHATÓ HATÁROK

KOMÁROM-KOMÁRNO AND THE PERMEABLE BORDER

DR. KOÓS BÁLINT tudományos munkatárs

Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja

Abstract

This paper provides a survey of the local dimensions of an emblematic East–Central European border area, and the problems caused by the dividing of a historical region and its central city after World War I. The city of Komárom have been divided into Komárno and Komárom in 1920. The newly created permeable state border helped the maintaining of the border crossing commercial and cultural relations in the next two decades. The situation dramatically changed after World War II as the Hungarian–Czechoslovakian border functioned as Iron Curtain cutting almost every cross-border relations between 1948 and 1960. The Hungarian–Czechoslovakian relations gradually normalized after 1960. The political normalization led to the building of strong inter-city relations in the 1970's. After the change of regime the physical barriers diminished and the border crossing commercial and touristic relations were developing. After the enlargement of the European Union in 2004 the Hungarian-Slovakian border became permeable and it increased the cross border activities.

1. Bevezetés

Az európai határ- és határvidék-kutatások döntően az egykori politikai-gazdasági-szövetségi rendszerek határvidékeit, kapcsolatrendszerének alakulását vizsgálják (lásd többek között Schamp,¹ illetve Bufon² kutatásait). A nagyfokú politikai és tudományos érdeklődés érthető, hiszen a hidegháború időszakában ezeken a területeken volt a legélesebb a szembenállás és a határon átnyúló kapcsolatok normalizálása, az intenzív kulturális, gazdasági kapcsolatok kiépítése az európai integráció szempontjából kulcskérdésnek tekinthető. Jóval kisebb figyelmet kapnak azonban az egykori blokkokon belüli határkapcsolatok alakulása, noha ez az európai integrációnak éppen olyan fontos részét jelenti. Jelen írás célja, hogy a magyar–szlovák határszakasz és áttételesen talán az egész magyar–szlovák közös történelem emblematisztikus helyszínét, Komáromot, a kettéosztott várost, a határokon átívelő kapcsolatok fényében mutassa be. A város, melyet az első világháborút lezáró békerendszer kettészakított, számos kutatás terepéül szolgált, a legváltozatosabb kutatási fókusszal. A helytörténeti monográfiákon³ túl szép számú történelmi-hadtörténelmi⁴ dolgozat is készült, amit sajátos módon több néprajzi⁵ kutatás is kiegészített. A megjelent monográfiák közül Sikos T. Tamás és Tiner Tibor nevéhez fűződő kötet⁶ a helytörténeti vonatkozásokon túlmenően a megosztott város társadalmi-gazdasági folyamataira is kitér. Jóval szűkebb területet vizsgál Stefano Bottoni,⁷ aki a határon átívelő kapcsolatok alakulását helyezi górcső alá. Komárom sajátos helyzete a határon túli kutatók figyelmét is felkeltette, ennek köszönhetően a város több határkutatásban⁸ is megjelenik, alapvetően az európai integrációs folyamat szemszögéből vizsgálva, sorolva típusba a várost.

2. A településtörténet felvillantása

A Vág dunai torkolata kedvezett a katonai-kereskedelmi funkciók megtelepedésének, így aligha meglepő, hogy már a Római Birodalom egyik fontos katonai erőssége itt – a Duna jobb partján – jött létre. A katonai tábor mellett hamarosan polgári város is kialakult, közigazgatási rendszerekkel és erőteljes kereskedelmi funkciókkal. A magyar államalapítást követően a közigazgatási rendszer egyik alapköve lesz Komárom, a köré szerveződő Komárom megyével. Mivel a Duna elvesztette határjellegét, a komáromi új várat katonailag jobban védhető bal parti részen építették fel, a Vág torkolatánál. A vár a török korban értékelődik fel, amikor is a Bécset védő erődrendszer részévé válik, állandó katonasággal és jelentékeny katonai célú termeléssel. A török kiűzését követően a város katonai jelentősége minimálisra esik, katonai egységek elhagyják, az 1763-es földrengésben maga a vár is komolyan megsérül.

A város katonai jelentőségének időszakos csökkenését a kereskedelmi-közlekedési funkció megerősödése ellensúlyozta. Komárom eredményesen kapcsolódott be a fejlődő gabonakereskedelem szervezésébe, illetve a szállítóeszközök gyártásába. A napóleoni háborúk lezárultával a gabonakereskedelmi konjunktúrának vége szakadt, ráadásul Győr egyre inkább átvette a gabonakereskedelem feletti ellenőrzést. Komárom kereskedelmi jelentőségének csökkenéséhez hozzájárult, részben pedig ellensúlyozta annak negatív hatásait, hogy katonai szerepe ismét felértékelődött. 1807-ben született döntés a komáromi erősség modernizálásáról. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején a komáromi erődrendszer rendkívül fontos szerepet játszott, ám a város életére a sorozatos ostromok katasztrofális hatással voltak. A több hónapon át tartó lövetés után Komáromot szó szerint a romjaiból kellett újjáépíteni, Új-Szöny (azaz a mai Dél-Komárom) pedig teljesen elnéptelenedett. A szabadságharc bukása után megindult Komárom újjáépülése, de továbbra is a katonai funkciók voltak meghatározóak. Bár Milch János 1880-ban Új-Szöny területén létrehozott egy komolyabb fafeldolgozó üzemet, a város iparosodása megkésve, csupán a vasúti kapcsolatok széles körének kiépülése után (Pozsony–Dunaszerdahely 1896; vasúti Duna-híd 1909; Érsekújvár 1910) vett lendületet. 1898-ban jött létre a hajógyár, 1903-ban lenfonógyár, majd 1905-ben töltényhüvelygyár és a gőzmalom. Az üzemek jellemzően a Duna két partján jöttek létre, a Vág partján komolyabb fejlesztés nem valósult meg. A közlekedési infrastruktúra nem csupán az iparfejlődést kedvezményezte – a Dunán átívelő kapcsolatok is egyre intenzívebbé váltak, mígnem 1896-ban formálisan is Komárom részévé vált a Duna jobb partján fekvő településrész (Új-Szöny). Hozzá kell tenni azonban, hogy Komárom az 1890-es évek után megfigyelhető intenzív fejlődése ellenére is egy viszonylag kis lélekszámú, központi funkciókkal gyengén ellátott megyeszékhely volt, amelynek vonzáskörzete meglehetősen szűk volt, csupán a 20–30 kilométeres környék települései számára biztosította a kor magasabb fokú köz- és magánszolgáltatásait.

Az első világháború kitörése a helyi gazdaságot élénkítette, a lőszergyár létszáma az 1910-es szintet jelentő 200 főről majd 4000 főre emelkedett, de nagy igény mutatkozott a lenfonógyár termékeire is, amit a környékbeli munkaerő fokozott bevonása biztosított. A város életében fordulópontot jelentett 1919. január 10.-e, ekkor ugyanis Észak-Komáromot megszállták a csehszlovák csapatok. Április 30-án még történt egy kétségbeesett kísérlet a város visszavételére, de a nem kellően előkészített akció száznál is több áldozatot követelő mészárlásba torkollott.

3. Komárom és Komárno létrejötte

A világháborút lezáró békeszerződés alapjaiban teremtett új helyzetet, hiszen a Duna államhatárrá vált, amely Komárom városát két részre vágta. A Csehszlovákiához került városrész hivatalos elnevezése Komárno lett, míg a Duna jobbpartján elhelyezkedő városrész 1920 és 1923 között Komárom–Újváros, majd 1923 után egyszerűen Komárom lett. A hivatalos magyar és szlovák névadás ellenére a városrészek elnevezése körül mind a mai napig nem sikerült nyugvópontot jutni, hiszen a hétköznapiakban egyaránt használatos a Duna bal partján elterülő részre az Öreg-Komárom, Ó-Komárom, Komárom, Rév-Komárom, Észak-Komárom, illetve a Duna jobb partján elterülő részre az Új-Komárom, Dél-Komárom, Komárom, Magyar-Komárom, Túl-Komárom megnevezés. A továbbiakban az Észak- és Dél-Komárom megnevezést alkalmazzuk, miután ez széles körben elfogadott, s kellően egyértelmű.

Az államhatár beékelődésével Komárom két városrésze eltérő körülmények közé került, de mindkettőt egyaránt sújtotta a határszéli periférikus elhelyezkedés, a városhierarchiában elfoglalt helyzet romlása. Az egykori megyeszékhely Csehszlovákia nagymegyés közigazgatási rendszerében járási székhely lett (1923). A jóval kisebb népességű Dél-Komárom pedig csupán 1930-ban vált járási székhellyé. Komárom városának 1920-as szétválasztásával a vonzáskörzet is átalakult. Még ha a határ átjárhatósága miatt nem is beszélhetünk két élesen elkülönülő térségről, Észak-Komárom funkcionális vonzásterülete jócskán lecsökkent: a határ túloldalára került településekkel a kereskedelmi-szolgáltatási kapcsolatok meggyengültek, a közszolgáltatások pedig ellehetetlenültek. Míg korábban Ács, Bábolna, Csém, Kisigmánd, Nagyigmánd, Mocsá, Szőny (Füzítőpuszta) természetes központja az egységes Komárom volt, a határmegvonása után ezen települések sok tekintetben – oktatás, egészségügy, közigazgatás – más városok vonzásterébe kerültek. Közigazgatás tekintetében a megyeszékhellyé vált Esztergom, gazdasági-kereskedelmi-szolgáltatási funkciók esetében pedig Győr és Tata tett szert jelentős szerepre.

Komárom megyeszékhelyi rangjának elvesztését, amely a közigazgatási szerep csökkenését jelentette, a gazdaság fejlődése sem ellensúlyozta. Észak-Komáromban ugyan megmaradtak a korábbi meghatározó vállalatok – hajógyár, kikötő – ám jelentősebb új fejlesztések nem érintették a várost.⁹ Dél-Komárom ezzel szemben intenzív infrastruktúrális fejlődésen ment keresztül, gyors ütemben épültek ki a modern közművek s a különböző közintézmények is: városháza, járásbíróház, oktatási, kulturális és közművelődési intézmények. Fontos rámutatni, hogy Észak- és Dél-Komárom közt az első világháborút követő időszakban intenzív kapcsolatok maradtak fenn, a határátlépés az ún. határszéli útiigazolvány¹⁰ birtokában akár napi szinten is megoldható volt, a határ túloldalára került földterületek is művelni lehetett, s bár ez nem volt jellemző – formailag akár a határ túloldalán lévő munkahelyüket is megtarthatták. Az államhatár ellenére is élők maradtak a rokoni kapcsolatok, házasságok is kötődtek ezen idő alatt.¹¹ A határátlépést megkönnyítette, hogy a magyar határőrizeti szervek kifejezetten engedékenyek voltak, az 1925-ös Határszolgálati Utasítás szerint a fegyverhasználat lehetőségét önvédelemre korlátozták. A beavatkozás lehetőségét pedig korlátozta, hogy „Határsértést magyar szempontból csak idegen honos követhet el” (Határszolgálati Utasítás 1925. 3. oldal), ami jól jelzi, hogy a magyar hatóságok a lehető legkevésbé kívánták korlátozni a határon átnyúló kapcsolatokat.

Az első bécsi döntést (1938. november 2.) követően Csehszlovákia déli, magyarlakta területei Magyarországhoz kerültek, így 1939. július 15-én újra létrejöhetett az egységes Komárom városa, amely az újonnan megszervezett Pozsony-Komárom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye székhelye lett. A várost a világháború során számos légítá-

madás érte, a visszavonuló német hadsereg egységei aztán 1945-ben felrobbantották mind a vasúti, mind pedig a közúti Duna hidat. A második világháborút lezáró párizsi béke az 1937-es határokat állította vissza, így Komárom városát ismételten államhatár szelte át. A második világháborút követő első évek Észak-Komárom magyar nemzetiségű lakosai számára a kollektív bűnhődést jelentette.¹² Az 1945. évi Beneš dekrétumok Csehszlovákia magyar és német nemzetiségű lakosait kollektíven büntette: automatikusan megfosztotta állampolgárságuktól,¹³ elkobozhatóvá tette ingó és ingatlan vagyonukat,¹⁴ a magyar nyelvű oktatási és kulturális intézményeket bezáratták.¹⁵ Komáromból és a környék településeiről több ezer magyar nemzetiségű lakost kitelepítettek, sokakat pedig morvaországi kényszermunkára vittek. Mindezek ellenére a mindennapi életben a határ még átjárható volt, sőt a csehszlovák hatóságok mindent elkövettek, hogy minél több magyar nemzetiségű lakos hagyja el örökre Csehszlovákiát. Az 1948-as prágai kommunista fordulatot követően a helyzet megváltozott, a szélsőségesen magyar- és németellenes politika fokozatosan felpuhult, 1948. október 23–24. után a magyar nemzetiségűek automatikusan visszakapták csehszlovák állampolgárságukat, megindulhatott a magyar nyelvű oktatás, ahová a reszlovakizált¹⁶ gyermekek is beiratkozhattak. A magyar nemzetiségűek csehszlovákiai egyenjogúsításával párhuzamosan azonban vasfüggöny épült ki a kommunizmust építő baráti országok: Csehszlovákia és Magyarország között. Csehszlovákiában vízumkényszert vezettek be, aminek eredményeként a határforgalom minimálisra csökkent. Jellemző, hogy 1951. évben a teljes magyar–csehszlovák határszakaszon 4000-nél is kevesebb határátlépést regisztráltak.¹⁷ A vízumkényszer egészen az 1960-ban megindult enyhülésig fennállt, ami rendkívül erőteljesen korlátozta a határ két oldalán élők közti kapcsolattartást. Sajátos módon tehát amíg a két ország katonailag ellenséges viszonyban volt (1920–1938) a határ átjárható volt, szabadon át lehetett kelni rokonokat látogatni, bevásárolni, sőt akár még munkát is lehetett vállalni. Mihelyst azonban a két ország egyazon politikai-gazdasági-katonai tömörülésbe kényszerült vasfüggöny ereszkedett le. Ezzel természetesen a korábban oly jelentős gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok is megszűntek, a Duna jobb partján lévő települések számára az elérhetetlen Észak-Komárom elvesztette minden központi funkcióját. Ennek negatív hatásait enyhítette, hogy Komárom hagyományos vonzáskörzetébe tartozó települések lélekszáma dinamikusan emelkedett ebben az időszakban, így funkcionálisan ellátatlan településekről nem beszélhetünk, hiszen ezeken a településeken, méretüknél fogva helyben biztosították az alapfokú ellátást (egészségügy, oktatás, kereskedelmi és szolgáltató egységek), a középfokú szolgáltatások (középiskola, szakrendelés, kórház) pedig Dél-Komáromban is elérhetővé váltak. Sajátos módon Dél-Komárom térségében korántsem alakult ki a klasszikus város és vonzáskörzete kapcsolatrendszer, hiszen a térség településein számos nagyvállalat működött, amelynek eredményeként a térségen belüli keresztlingázás már nagyon hamar kialakult. Észak-Komárom esetében a vonzáskörzeti viszonyok sokkal inkább megfeleltethetőek a klasszikus sémának, hiszen a környéken jelentősebb foglalkoztató nem működött, így a környékbeli településekről nagy számban ingáztak az észak-komáromi munkahelyekre (hajógyár, cipőgyár, illetve dohánybevéltő). Természetesen Észak-Komárom sem csupán befogadta a munkavállalókat, ebben a korszakban a városból elingázók jellemzően a végzettségüknek megfelelő foglalkoztatási lehetőséget kínáló érsekújvári (Nové Zámky), illetve gutai (Kolárovo) munkahelyekre utaztak.

Magyarországon az ún. Duna-menti ipari tengely erőteljes fejlődésének köszönhetően az 1960-as évek végére már munkaerőhiány lépett fel, amelyet az ingázás fokozódása ugyan egy ideig enyhíteni tudott, ám hamarosan világossá vált, hogy új megoldást kell keresni a helyzet megoldására. A csehszlovák–magyar viszony normalizálódása már 1960-ban megindult, de a határátlépések száma csupán 1965 után indult lendületes emel-

kedésnek, amikor Magyarországon élők számára egyszerűvé vált az útlevel igénylése. A fejlődő kapcsolatok eredményeként 1970-től, kormányközi megállapodás alapján, lehetővé vált, hogy Csehszlovák állampolgárok vállaljanak munkát magyarországi munkahelyen. Az egyezmény alapján a dél-komáromi lenfonógyárban száznál is több észak-komáromi munkavállaló helyezkedhetett el, akik aztán naponta kétszeri határátlépéssel tudtak munkába járni. A kísérlet sikeres volt, hiszen bizonyította a modell életképességét – sőt, mind a mai napig vannak a lenfonónak észak-komáromi munkavállalói. A csehszlovák oldal, hogy a helyzet egyoldalúságát mérsékelje, férfi munkaerő foglalkoztatását vállalta fel, ami alapján 70–80 magyar munkavállaló helyezkedett el az észak-komáromi hajógyárban. A lehetőségeket korlátozták a nyelvi nehézségek, hogy a cseh, illetve szlovák mérnökökkel, művezetőkkel nem tudtak a magyarok kommunikálni, így jellemzően csupán kvalifikálatlan munkát végeztek. Az enyhülést jelezte, hogy 1960 után nem csupán a két ország legfelsőbb vezetői, hanem Komárom és Komárno vezetői közt is közvetlen kapcsolatfelvételre nyílt lehetőség, ami kedvezett a kapcsolatok újraépítésének. Ezt jelzi, hogy 1970-től évente megrendezésre kerül a Komárno–Komárom futóverseny, aminek engedélyeztetése, szervezése és megrendezése ma már nehezen elképzelhető nehézség árán volt csak megvalósítható a béketábor két országa közti határszakaszon.

4. A korszakhatárt jelentő rendszerváltás utáni évek

A rendszerváltást követően az évtizedek alatt kiépült struktúrák gyorsan összeomlottak és fokozatosan jöttek létre a modern polgári intézmények. Létrejöttek az önkormányzatiság alapjai, s nagy lendülettel megindult a civil szféra fejlődése is, ugyanakkor a kilencvenes évek első felében rendkívül erőteljes gazdasági válság is sújtotta az átalakuló országokat. Mind Észak-, mind pedig Dél-Komárom térségében számos nagy hagyományokkal bíró vállalat szűnt meg, illetve csökkentette foglalkoztatási kapacitását – munkalehetőségek ezreitől fosztva meg az itt élőket. A munkanélküliek aránya a kilencvenes évek közepére elképesztő magasságokba emelkedett – Észak-Komárom térségében, azaz a Komáromi járásban megközelítette a 25 százalékot, Dél-Komárom térségében pedig a 18 százalékot haladta meg a mutató értéke. A munkanélküliek ezreinek tábora az elhúzódó gazdasági válság, az átstrukturálódás lassú üteme miatt magas szinten stabilizálódott.

A határ a rendszerváltás után egyre inkább átjárhatóvá vált, ugyanakkor a csökkenő életszínvonal, a megugró és magas szinten stabilizálódó munkanélküliség nem kedvezett a határon átnyúló kapcsolatok erősödésének. A magyar forint és a szlovák korona árfolyam alakulása, az eltérő adótartalom (jövedéki, illetve áfa) persze ösztönzőleg hatott a határon túli bevásárlásra. A térségben lakók pontosan tudták, hogy adott pillanatban a határ melyik oldalán érdemes tankolni, hol kell a cigarettát, a mosóport, vagy éppen a sajtot megvenni. A kereskedelmi kapcsolatok effajta élénkülése sajátos módon kedvezett a határon átnyúló munkavállalásnak is, hiszen a dél-komáromi kereskedők igyekeztek szlovákul is tudó eladókat felvenni, hogy a szlovák nemzetiségű vevőket is kiszolgálhassák. Ennek eredményeként a kilencvenes években nem csupán a lenfonóban dolgoztak szlovák állampolgárok, hanem a különböző kiskereskedelmi egységekben is, tegyük hozzá, hogy ez a foglalkoztatás sok esetben nem feltétlenül legális keretek közt történt (pl. az alkalmi munkavállalás szabályainak megsértésével). Az ellenkező irányú, azaz Észak-Komáromba irányuló ingázás ezzel szemben egyáltalán nem volt jellemző a kilencvenes években, hiszen a szlovák oldalra jellemző magas munkanélküliség és az egyébként is fennálló nyelvi korlátok miatt a magyar állampolgárok foglalkoztatására nem volt igény.

A kilencvenes évek utolsó harmadában Észak- és Dél-Komárom kapcsolatainak élénkülését az érintett két ország európai uniós csatlakozási szándéka is segítette. Egyrészt a Kelet-Európai térség felértékelődött, mint lehetséges termelési helyszín, másrészt pedig vonzó piacterületté is vált a különböző pénzügyi-kereskedelmi vállalkozások számára. A meginduló tőkebeáramlás, munkahelyeket és a kereskedelmi-szolgáltatási szféra fejlődését eredményező fejlődés a határokon átnyúló kapcsolatokat is intenzívebbé tette. De nem csupán a gazdaságban indult meg a változás, a közigazgatási szférában is megindult egyfajta közeledési kísérlet, tagadhatatlanul az uniós források reményében: 1999-ben a két ország határmenti megyéi eurorégió létrehozásáról döntöttek. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás dinamizálta a határtértséget, lendületet adott a már meglévő kapcsolatoknak, sőt újak kialakulását is segítette. Tekintsük át, milyen tényezők, milyen irányban befolyásolták Komárom várostérségét az elmúlt években.

4.1. Határon átnyúló gazdasági kapcsolatok alakulása a komáromi várostérségben

A rendszerváltó gazdasági törvények nyomán (Magyarországon 1988-tól, Csehszlovákiában 1991-től) létrejöttek az alapvető vállalkozási szabadság feltételei, ám az érzékelhető gazdasági fellendüléshez külföldi működőtőke beáramlásra volt szükség. A térségre jellemző politikai stabilitás, a meglévő fejlődési potenciál vonzónak bizonyult és jelentős külföldi működőtőke áramlás indult meg a térség országaiba: így Magyarországra és némi időeltolódással Szlovákiába is. A transznacionalista vállalkozások megtelepedése és telephely-választási döntései mind-mind kihatással voltak a formálódó komáromi várostérségre. Ezek a döntések, bár tisztán a gazdasági logikát követték, mégis alapvető szerepet játszottak és játszanak mind a mai napig az államhatárok korlátozó szerepének mérséklésében. A határon átnyúló munkavállalás a térségben nem tekinthető új jelenségnek, hiszen a hetvenes évek óta folyamatosan dolgoznak szlovák állampolgárok dél-komáromi munkahelyeken, ám az igazán intenzív áramlás a Nokia megtelepedéséhez köthető. A finn gyökerű vállalat 1999-ben döntött a dél-komáromi telephely mellett, így 2000-ben megindulhatott a mobiltelefon összeszerelés a Komáromi Ipari Parkban, amelyet a város az egykori szovjet katonai gyakorlóterep területén alakított ki. A Nokia komáromi gyára sikeresnek bizonyult, költséghatékonyságának köszönhetően sorra születtek meg a bővítési, fejlesztési döntések, amelynek köszönhetően a gyárban dolgozók létszáma dinamikus emelkedést mutatott: a kezdeti kétezer fős alkalmazotti létszám 2006-ra megduplázódott. Az ipari parkban nem csupán a Nokia hozott létre termelőüzemet – sorra jelentek meg ugyanis a Nokia nemzetközi beszállítói körébe tartozó vállalatok.¹⁸ A beszállítók munkaerőigénye dinamikusán nőtt, így az ipari parkban foglalkoztatottak száma elképesztő ütemben nőtt: a csúcsot jelentő 2008-as évben már a 16 000 főt is meghaladta. Teljesen nyilvánvalóan ekkora munkaerőforrással egy 20 000 fős város nem rendelkezhet, így az igények növekedésével párhuzamosan egyre meghatározóbbá vált a Dél-Komáromba irányuló ingázás.

A munkahelyek betöltésekor egyre nagyobb földrajzi körből kellett a munkavállalókat megmozgatni: kezdetben jellemzően Dél-Komáromból érkeztek, majd ahogy egyre több munkásra volt szükség, sorra kapcsolódtak be a környező magyarországi települések: Almásfüzitő, Neszmély, Mocsá, Bábolna stb. Elég hamar nyilvánvalóvá vált (2002–2003), hogy bizonyos szakterületen a hazai munkaerő-kínálat nem találkozik a kereslettel, különösen az elektrotechnika területén hamar hiány mutatkozott. Tekintve, hogy Észak-Komáromban ilyen profilú középiskola (Ipari Szakközépiskola Komárno) működik, a határ szlovák oldalán nagy számban álltak rendelkezésre megfelelő végzettségű szakemberek, akik révén enyhíthető volt a munkaerőhiány. Erre lehetőséget kínált a szabályozási

környezet is, hiszen, ha az adott szakterületen magyar munkaerő nem állt rendelkezésre, akkor mód nyílt a határon túliak foglalkoztatására is. A lehetőség adott volt, ám a lebonnyolítás hosszadalmas volt – jellemzően két hónap is eltelt az engedélyek megérkezéséig. Mindezek eredményeként már jóval az uniós csatlakozást megelőzően megindult a szlovák állampolgárságú, jellemzően magyar nemzetiségű, szakképzettséggel bíró munkavállalók foglalkoztatása a Komáromi Ipari park cégeinél. A munkaerőhiány nem csupán Dél-Komáromot sújtotta, Győrben (AUDI, Philips), és Esztergomban (Suzuki, Tyco) hasonló helyzet alakult ki, amelynek kezelésére megindult egy magyar–szlovák kormányközi egyeztetés, melynek eredményeként kontingenseket határoztak meg, amely révén egyszerűbbé vált szlovák állampolgárok magyarországi foglalkoztatása. Az igények növekedésével szinte folyamatosan nőtt a kontingens, a kezdeti 100 főt, előbb 200-ra majd 400-ra, 1000-re, végül pedig már 2000 főre emelték, amikor is aztán a két ország együttes uniós csatlakozásával a munkaerő áramlása akadálytalanná vált. Az uniós csatlakozást követően a határt átlépő munkavállalás szabadabbá vált, s bár bejelentési kötelezettség továbbra is fennáll, a munkáltatók ezt sok esetben figyelmen kívül hagyják, mert ennek elmulasztásához szankció nem kapcsolódik. Emiatt aztán csak becsülni lehet a szlovákiai munkavállalók magyarországi számát: a 2008-as válság előtt nagyságrendileg 15 ezer szlovák állampolgár dolgozhatott Magyarországon, gyakorlatilag Győrben, Dél-Komáromban és Esztergom-Dorog térségében. 2008-ban Dél-Komáromban 4500–5000 szlovák állampolgár dolgozott – főként az ipari park cégeinél, bár hozzá kell tenni, hogy jelentős számban helyezkedtek el a kereskedelemben (Spar, Tesco és egyéb kiskereskedelmi üzletekben) is.

Az ipari parkban megélhetést találó Szlovákiából érkező munkavállalók helyzete több ponton is sajátosságokat mutat. Miután az ipari parkban már 2000-ben megkezdődött a termelés, ám a szlovákiai dolgozók számára csak 2004 után vált lehetővé a tömeges munkavállalás, ezért ők jellemzően nem a Nokia törzsgárdájába, hanem a különböző munkaerő-kölcsönző cégek állományába kerülhettek be. Bár a két csoport közt volt/van átjárás: a nagyon jól teljesítő kölcsönzött munkásnak rendszerint felajánlották, hogy bekerülhet a Nokia törzsgárdájába, ami óriási lépést jelent az egzisztenciális biztonság terén, de ez a lehetőség korántsem áll nyitva a foglalkoztatottak ezrei előtt. Ebből adódóan az egyazon munkahelyen dolgozó munkások közt jelentős érdekellentétek keletkeztek, amelyet a 2008 év végén kirobbant válság és az azt követő létszámleépítés világosan felszínre is hozott. A megélhetés veszélybe kerülésével számos törésvonal mentén formálódtak érdekközösségek, amelyek élesen megkülönböztették magukat a többitől, a munkahely megtartása tekintetében meglévő vagy csupán vélt előnyeik és hátrányaik alapján. Ahogyan az érintettek beszámoltak róla a törzsgárda és a kölcsönzött munkások közt volt a legnagyobb törés – állampolgárságtól függetlenül, azonban világosan láthatóvá vált, hogy a kölcsönzött munkások sem egységes státuszúak, meghatározó a munkaviszony hossza, az állampolgárság és a munkahelytől számított távolság. Minden érdekcsoport persze a saját helyzetének negatívumát hangsúlyozza: a magyarok arra panaszkodnak, hogy „minket lapátra tettek, az olcsó szlovákok (Sic.) meg maradhatnak”, a Szlovákiából érkezők persze ezt pont fordítva látják („először mindig minket rúgnak ki”).

A Szlovákiából érkező nagyszámú munkavállaló sajátosan alakította, formálta a határon túli magyarok életét. A transznacionális Nokia és beszállítóinak megérkezése egyrészt munkalehetőséget teremtett a határ északi oldalán élők számára is, amelyre óriási szükség volt, hiszen Dél-Szlovákiába a legritkább esetben települtek beruházók, ezzel az elkeserítő munkanélküliséget érzékelhetően mérsékelni lehetett. Fontos fejlemény volt, hogy a magyar nyelvtudás előnyt jelentett az elhelyezkedésnél, a csak szlovákul beszélő dolgozók felvételére bár voltak kísérletek, de ezek sorra megbuktak, amikor nyilvánvalóvá vált,

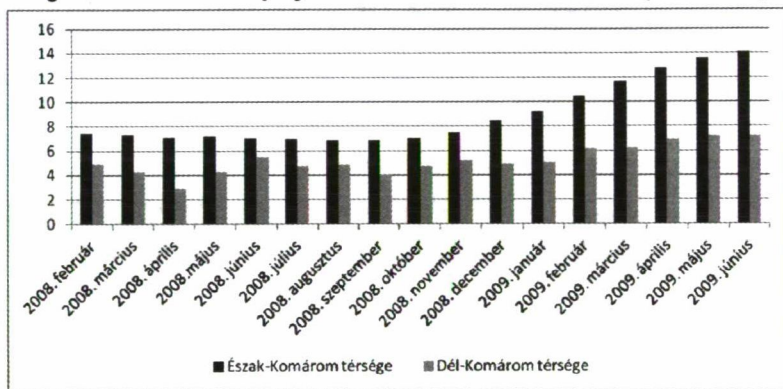
hogy a sorvezetővel–művezetővel nem lehetséges a kommunikáció. A kapcsolatok erősödését eredményezte az is, hogy a Dél-Komáromban dolgozók forintban kapják meg fizetésüket, amelyet, hogy elkerüljék az átváltásból eredő veszteséget, egyre inkább a dél-komáromi kereskedelmi egységeknél (Tesco, Spar) költik el.

Szólni kell azonban arról is, hogy a határon túli magyarok megjelenése a hazai munkaerőpiacon nem feltétlenül keltett lelkesedést. A mindennapok gyakorlatában sokszor elküldönülnek a „szlovákok” („a tyeplákik”) és a „magyarok”, akik vélt, vagy valós sérelmeiket a másik csoportra terhelik. Ezekben éppen úgy megjelennek a hétköznapi kis sérelmek: „én vécére se mehetek ki, a szlovákok (Sic.) meg rúzsosni is kijárnak”, mint a munkahely megőrzéséért folytatott versengés: „Az éhes (megj.: szlovákiai) magyarok xxxxx-ért dolgoznak, csak itt lehessenek! Ha azt mondják nekik, húzzál bele, mert még nem teljesítettél 120%-ot, akkor addig nyomják, amíg meglesz a 140%, mert mindent túl akarnak szárnyalni!”

1. ábra. A válság hatására megugró munkanélküliség Komárom térségében (Munkanélküli ráta alakulása 2008 februárja és 2009 júniusa között)

(Forrás: A komáromi Munkahivatal és az ÁFSZ adatai alapján saját szerkesztés)

Figure 1. Rate of unemployment in Komárom and Komárno (2008–2009)

A 2008. év végén kirobbant világgazdasági válság érzékenyen érintette a Komáromi Ipari Park vállalkozásait, jelentős létszámleépítéseken túl egyes vállalatok (Foxconn, Perlos) teljesen leépítették tevékenységüket, munkahelyek ezreit szüntette meg. A leépítések üteme, soha nem látott gyorsasággal és kíméletlenséggel mentek végbe, egyes csoportoknak (30 fő) a tizenkét órás műszak ledolgozása után mondtak fel, gyakorlatilag két perc alatt lezárva munkaviszonyukat. A leépítést a távolról bejáró, csekély munkatapasztalattal bírók szenvedték meg a leginkább, állampolgárságra való tekintet nélkül – a határon túliakat közvetlen hátrányos megkülönböztetés nem érte. A leépítéseket követően a tágabb térségben a munkanélküliség látványos emelkedésnek indult: a 2009-es évben megduplázódott és 14%-os szint felett stabilizálódott (lásd 1. ábra).

A gazdaság és a munkaerőpiac egyik fontos szegmensét jelenti a Komáromi Ipari Park, de korántsem kizárólagos. Ahogy az már korábban is említésre került, a különböző szolgáltató és kiskereskedelmi egységeknél is egyre nagyobb számban tűnnek fel határon túli dolgozók, bár ennek volumenét még becsülni is kockázatos, annak szórt, és időben változó jellege, intenzitása következtében. Nyelvi akadályok miatt a magyar állampolgárok észak-komáromi munkavállalása erősen korlátozott, bár a várakozásokkal ellentétben korántsem tekinthető marginálisnak. Az Észak-Komáromban 2004. év óta működő magyar tannyelvű

Sellye János Egyetem révén ugyanis több magyar állampolgár, magasan képzett oktató, egyetemi tanár, docens is dolgozik az egyetem három karán. A gazdasági kapcsolatok másik dimenzióját a kereskedelem és a különböző szolgáltatások jelentik. A határon átnyúló kiskereskedelmi kapcsolatoknak óriási tradíciója van, ennek ellenére a kiskereskedelem egy folytonosan változó világot jelent, ahol az árfolyam alakulás, vagy éppen egy adótarthatm-változtatás (jövedéki termékeknel, vagy éppen az ÁFA esetében) jelentékeny változásokat indukálhat, mint ahogy egy-egy jelentősebb áruházfejlesztés is új helyzetet teremthet.

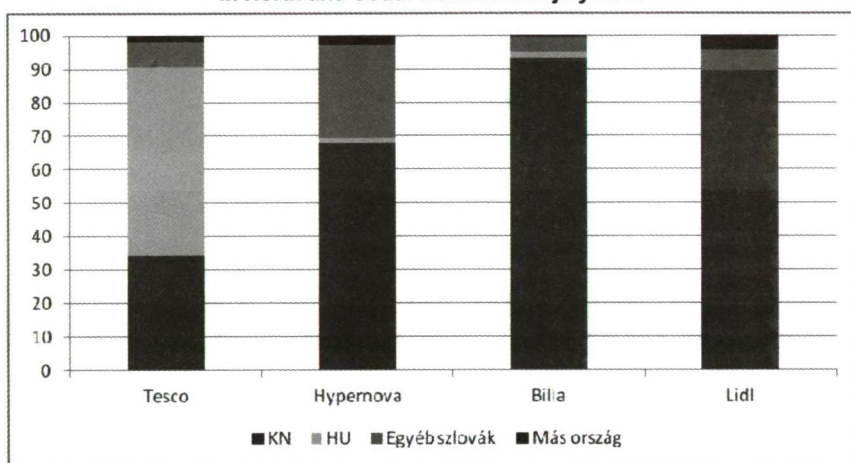
2. ábra. Észak-és Dél-Komárom jelentősebb kiskereskedelmi egységeinek jellemző látogatói összetétele 2010 júliusában

(Az áruházak parkolóiban álló járművek számbavétele alapján)

[Forrás: A kutatásba bevont ELTE hallgatók 2010. július 5–8-án több időpontban

(10 óra, 16 óra, 18 óra) végrehajtott járműszámlálásának eredményei alapján saját számítás.]

Figure 2. The share of costumers cars by nationality sings in the biggest retail shop parking in North and South Komárom in July 2010

Megjegyzések: 1. Szlovákiában a rendszámok jelzik, hogy mely járásban jegyezték be a gépjárművet: KN jelzi a Komáromi járást, 2. Dél-Komáromból a TESCO, Észak-Komáromból a Hypernova, Billa és Lidl került be az adatfelvételbe.

Az első nagyobb, külföldi tőkével működő kereskedelmi egységek felépülése Észak-Komáromban – 2002-ben a Kaufland, 2003-ban a Hypernova – a város hagyományos kereskedelmi szerepét erősítette meg. A megnyíló hipermarketekbe nem csupán Dél-Komáromból, de a távolabbi településekről (Almásfüzitő, Mocsá, Nagyigmánd) is érkeztek érdeklődők, vásárlók, akik olyan termékekhez is hozzájuthattak, amelyért korábban Tata-bányára, Győrbe, vagy éppen Budapestre kellett utazni – különösen, amikor 2006-ban megnyílt a háztartási elektronikai cikketek kínáló Nay Elektrodom is.

Észak-Komárom kereskedelmi szerepe azonban az utóbbi években jelentékeny veszteséget szenvedett – Észak- és Dél-Komáromot összekötő közúti híd magyarországi lábánál 2005-ben megnyílt a Tesco hipermarket alapjaiban rendezte át a kereskedelmi viszonyokat: elérhetősége, célzott termékkínálata és intenzív hirdetési politikája következtében komoly forgalmat von el Észak-Komárom üzleteitől. Erre a folyamatra csak ráerősített, hogy Szlovákia 2009-ben bevezette az eurót, majd pedig az euró jelentős mértékben erősödött a forinttal szemben. Mindezek eredményeként aligha meglepő, hogy az árelőny a Dél-Komáromban tevékenykedő kereskedőknél van – ez világosan leképeződik a hiper-

marketek forgalmában is. 2010 júliusában az ELTE hallgatóival több időpontban is felmértük a nagyobb alapterületű kiskereskedelmi boltoknál parkoló autókat, hogy képet kaphassunk a vevőköréről. Az eredmények (lásd 2. ábra) teljesen világosan mutatják, hogy Észak-Komárom nem vonzó a magyar vásárlók számára: a parkolóban álló gépjárművek alig 1-2 százaléka rendelkezik magyar hatósági jelzéssel, ugyanakkor a dél-komáromi Tesco esetében a járművek több, mint négytizede érkezett Szlovákiából. A Tesco, s az egyéb dél-komáromi üzletek (SPAR, szakboltok) vonzerejét növeli, hogy a Magyarországon dolgozó szlovák állampolgárok ott átváltási veszteség nélkül, forintért szerezhetik be a szükséges cikkeket. A szakboltok esetében a helyzet már korántsem ennyire egyértelmű, hiszen bizonyos termékek (tűzijáték, petárda, egyes elektrotechnikai berendezések) csak Szlovákiában érhetők el, így az általában érzékelhető árhátrány ellenére is lehet Észak-Komárom kereskedelmi szerepéről beszélni. A gazdasági kapcsolatok alakulásáról ezen túlmenően azonban rendkívül nehéz képet alkotni, hiszen a szolgáltatások területén találni példát arra, hogy a túlpartról érkező mesteremberek burkolnak, festenek, de házhoz járó fodrászról is tettek említést a válaszadók.

4.2. Kulturális rendezvények – civilek

Mind Észak-, mind pedig Dél-Komáromban számos nagyrendezvény kerül megrendezésre, amely részben a kulturális és történelmi hagyományokat tartja ébren, részben pedig közösségteremtő és idegenforgalmi jelentőséggel bírnak. Ezek a rendezvények rendkívül fontos szerepet játszanak a határon átnyúló kapcsolatok elmélyítésében, a személyes kapcsolatok kialakításában, megőrzésében és ápolásában. Legnagyobb hagyományokkal a Komáromi Napok rendezvénysorozata bír, amelyet 1965 óta rendeznek meg, de 1992 óta már a két város önkormányzatainak együttes szervezésében valósul meg ez a kulturális, zenei, sport és hagyományőrző elemeket egyaránt felvonultató rendezvénysorozat. Észak-Komáromnak is több nagy hagyományokkal bíró rendezvénysorozata is van. Ezek közé sorolhatjuk az 1963 óta megrendezésre kerülő Jókai Napokat (amatőr színjátszók találkozója), a zenei műsorokat kínáló Rév Fesztivált (1999 óta). Csupán két éve rendezik meg az Aquafest-et, de az új attrakció, úgy tűnik, nagy sikert arat a vízi sportok szerelmesei körében és lassan nemzetközivé növi ki magát.

A fenti rendezvények szinte mindig a két város intézményeinek, civil szervezeteinek együttes szervezésében valósulnak meg – kialakultak ugyanis az ehhez szükséges közvetlen személyes kapcsolatok és az esetenként évtizedes tradíciók is segítik a megvalósítást. Ezek a rendezvények különösen fontosak a civil világ számára, mert a hétköznapi gyakorlatában a különböző szociális, kulturális és sport szervezetek jellemzően saját településükön tevékenykednek, az országhatárt nem lépik át. Kivételt talán csak a különböző sportegyesületek (pl. Szőnyi Palánk döntőgát Kör, Komáromi Spartacus Birkózó Klub) jelentenek, amelyek rendszeresen részt vesznek a másik ország rendezvényein.

4.3. Önkormányzatok – intézmények közti együttműködés

Az intézmények közti együttműködés egyrészt óriási múltra és felhalmozott tapasztalatra épít, másrészt viszont sok még a feltáratlan lehetőség. (Ennek kidolgozása, a „Két oldalt partot érni” HUSK-pályázati támogatással jelenleg is folyik.) Az együttműködés különösen erős a két város kulturális és sport intézményei között, hiszen lassan már két évtizede közösen szervezik és bonyolítják le az emblemikus Komáromi Napok rendezvénysorozatát. Az egészségügyi és szociális területen jószerével semmilyen kapcsolat

sincs, aminek háttérében döntően a magyar és a szlovák szabályozás (pl. a finanszírozás, a jogosultság korlátozásai) rugalmatlansága és ellenérdekeltsége húzódik meg. Örövendetesen azonban az oktatás területén találunk pozitív példát is az együttműködésre: a szlovák állami Selye János Egyetem gyakorlógimnáziuma a Dél-Komáromban található Jókai Mór Gimnázium. Az általános iskolák, illetve a magyar nyelven oktató alapfokú iskolák esetében történtek már kísérletek a kapcsolatok formalizálására (testvériskola, testvérosztály), de ezek sikeressége igencsak változó volt.

Szimbolikus gesztusként Észak- és Dél-Komárom képviselőtestületei évente közös testületi ülést tartanak, hogy a közös ügyeiket megbeszélhessék. Hozzá kell tenni azonban, hogy szoros, közvetlen kapcsolat csupán a Komáromi Napok megszervezése miatt alakult ki, településfejlesztés, településüzemeltetés tekintetében effajta kapcsolatok nem alakultak ki, bár erre is voltak kísérletek (pl. településszerkezeti tervek összehangolása). A két önkormányzat együttműködésének azonban a hétköznapiakban is érzékelhető eredményét jelenti, hogy 2010. szeptember 1-jétől menetrendszerű buszközlekedés köti össze Észak- és Dél-Komáromot.

4.4. Ingatlanpiaci folyamatok

Az ingatlanpiacon megfigyelhető folyamatok nem önmagukban állnak, sokkal inkább a gazdaságban megfigyelhető események és folyamatok leképeződései. A helyi ingatlanpiac alakulására természetesen kihatnak az országos folyamatok: az uniós csatlakozás időszakában felszökő kereslet és árszínvonal, amelyet később a lakáshitelezés felfutása egészített ki. Az országos folyamatokon túl azonban számos lokális tényező is befolyással van a helyi ingatlanpiacra. Ilyen tényezőnek tekinthető a dél-komáromi termálfürdő, aminek köszönhetően már a kilencvenes évek második felében megjelentek a külföldi (főként osztrák, német, illetve holland) ingatlanvásárlók, akik a fürdőhöz közeli lakásokat, kertesházakat keresték. Az ingatlanpiacot alapjaiban rázta meg a Komáromi Ipari Parkban dolgozók számának hihetetlen emelkedése, az ott dolgozók ugyanis hatalmas keresletet támasztottak az albérletekre, illetve sokan ingatlant is vásároltak. A dél-komáromi ingatlanpiac felporzódása nem állt meg az országhatáron, hamarosan beindult egy természetes kiegyenlítő mechanizmus, ami összekapcsolta Észak- és Dél-Komárom ingatlanpiacát. A kilencvenes években Észak-Komáromban voltak magasabbak az ingatlanárak, ezért akkoriban az volt a jellemző, hogy Észak-Komáromból érkező vásárlók délen vettek olcsó – jellemzően tömlakásokat. A Nokia megtelepedésével és a munkalehetőséggel aztán rohamosan emelkedni kezdtek a dél-komáromi ingatlanárak, ami hamarosan Északon is éreztette a hatását. A dél-komáromi albérleti piac megdrágulásával párhuzamosan – még jóval az uniós taggá válás előtt – megjelentek az első magyarországi albérllők, sőt ingatlanvásárlók Észak-Komáromban, ami az árak kiegyenlítődése felé mutatott. Az Uniós taggá válás után az ingatlanszerzéshez már semmiféle hatósági engedély, jóváhagyás nem kellett, így a folyamat még intenzívebbé vált. A helyi ingatlanpiaci szakértők szerint mára jórészt egységes ingatlanpiacról lehet beszélni, ahol az árak, ha nem teljesen azonosak is, de közel vannak egymáshoz és ingatlanvásárlás esetén a vevők teljesen természetes módon mind Észak-Komáromban, mind pedig Dél-Komáromban megvizsgálják a kínálatot. A gazdasági válság az ingatlanpiacon is érzékelhető, az árak jelentősen mérséklődtek – kétszobás tömlakás esetében másfél millió forintot is eléri az árcsökkenés – s a forgalom is visszaesett. A forint-euró árfolyam alakulása miatt manapság Dél-Komárom számít olcsónak, így nem meglepő, hogy az itteni ügyfelek durván tizede magyar nemzetiségű szlovák állampolgárokból áll.

4.5. Lakossági kapcsolatok

A határ tehát átjárhatóvá vált, lehetővé vált a korlátozásmentes rokon látogatás, munkavállalás, ingatlan vásárlás, ám kérdés, hogy ez a szabadság a helyi lakosok számára mit is jelent. Az ELTE hallgatóinak bevonásával majd háromszáz kérdőívet vettünk fel 2010 júliusában, Észak és Dél-Komárom lakónépességével arányosan a két város központi részén és az összeköttetést biztosító híd sétálóinak körében, magyar és szlovák nyelvű kérdőívek segítségével. A kérdőívek nem tekinthetők reprezentatívnak a két város teljes népességére, pusztán segítséget jelentenek a határok átjárhatóságának megteremtésével beinduló folyamatok jobb megértéséhez. A kérdőív révén arra szeretnénk volna választ kapni, hogy a két városban élők milyen célból kelnek át az államhatáron. Az eredmények (lásd 1. táblázat) arra engednek következtetni, hogy a kapcsolatrendszer korántsem kiegyenlített, az Észak-Komáromban élők határátlépését leginkább a bevásárlás (említések 81,4%-a), a kikapcsolódás (pl. termál-fürdő használata – 53,1%) motiválja. A dél-komáromiak motivációja hasonló, körükben is a bevásárlás (44,4%) és pihenés-kikapcsolódás (38,4%) a két legfontosabb ösztönző, ám ettől alig marad el a kulturális tevékenység (a magyar nyelvű színház, illetve művelődési ház és mozi látogatása – 38,4%), amely az északról érkezők esetében kevesebb említést kapott. A határon átvélő rokoni-baráti kapcsolatok ápolása mindkét csoportban fontos motiváció a válaszadók 24–32 százaléka számára. Fontos rámutatni, hogy a határ átjárhatóságának megteremtése jelentős társadalmi csoportok számára semmit sem jelent, több válaszadó és úgy nyilatkozott, hogy az elmúlt években nem járt a pár száz méterre lévő másik városban és ebben a csoportban éppen úgy megtalálhatjuk a magyar kisnyugdíjast, mint a magyar nemzetiségű szlovákiai huszonévest.

1. táblázat. Határátlépés célja, említések gyakorisága (%)

[Forrás: kérdőíves adatfelvétel (2010. július 5–8.) alapján saját számítás]

Table 1. The aim of the border crossing, percentage of the answers

Állam-polgárság	Vásárlás	Pihenés	Kulturális tevékenység	Rokon, barát látogatása	Összesen
Magyar	44,4	46,5	38,4	32,3	99 fő
Szlovák	81,4	55,3	28,0	24,2	161 fő
Végösszeg	68,1	53,1	31,9	27,7	260 fő

Megjegyzés: a válaszadók több célt is megjelölhettek.

5. Összegzés

Észak- és Dél-Komárom sajátos helyzetben van, hiszen az 1920-ban meghúzott új államhatár egy várost vágott ketté. A trauma mindkét várost hátrányosan érintette, megyeszékhelyből járási székhely vált, amelynek közigazgatási, kereskedelmi, szolgáltatási funkciója jelentősen csorbul, a határok átjárhatatlanságának idején pedig megszakadtak a vonzáskörzeti kapcsolatok. A rendszerváltást követően a kapcsolatépítés nagy lendülettel indult meg, ám valódi áttörést egy transznacionális vállalat, a Nokia és beszállítóinak megtelepedése jelentette, amely új élettel töltötte meg a térséget. Óriási változások zajlottak le a munkaerőpiacon és az ingatlanpiacon, hiszen valóban lebomlottak, vagy legalábbis nagyon lecsökkentek az elvándorló határok. Ugyanakkor látni kell, hogy a folyamat révén leginkább a Szlovákiában élő magyar nemzetiségűek esélyei, lehetőségei javultak, hogy szorosabbra fűzhessék kapcsolatukat Magyarországgal. Dél-Komárom lakosai, intézményei számára

ugyanakkor a határok átjárhatóságának megteremtése nem hozott áttörést, mert a fennálló nyelvi akadályok a szlovák munkaerőpiacot zárta le, a közszolgáltatások (egészségügyi és szociális ellátás) „fogyasztását” pedig a jogszabályok gátolták.

Jegyzetek

1. Schamp, E. W. (1995): Die Bildung neuer grenzüberschreitender Regionen im östlichen Mitteleuropa eine Einführung, Frankfurter Wirtschafts und Sozialgeographische Schriften 67, pp. 1–18.
2. Bufon, M. (1996): Social integration in the Italo-Slovene Gorizia transborder region, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 87/3, pp. 247–258.
3. Bárdos, I.–Kecskés, L.–Mácza, M. (1994): Komárom – Komárno, város a Duna két partján. Észak- és Dél-Komárom Önkormányzata: Komárom.
4. Szénássy Á.–Szénássy, Z. (2005): Komárom, a Duna Gibraltárja, KT Könyv és Lapkiadó: Komárom
5. Csiszár, A. (2009): „Gyermekekori mulatságok” Gyermekvilág Komáromban a 19. század közepén – Acta Ethnologica Danubiana 10–11., Komárom–Komárno.
6. Sikos T., T.–Tiner, T. (2007): Egy város – két ország. Komárom–Komárno, Selye János Egyetem Kutatóintézete Révkomárom.
7. Bottoni, S. (2008): Komárom/Komárno. Hivatalos és informális kapcsolatok egy közép-európai ikervárosban (1960–1985). – REGIO 2008/3, pp. 27–47.
8. Schultz, H.–Stkolosa, K.–Jajesniak-Quast, D. (2002): Twin Towns on the Border as Laboratories of European Integration. Frankfurt (Oder): Frankfurter Institut für Transformationsstudien, Arbeitsberichte 4/02.
9. A korábban jelentős lőszergyárból dohánybevéltőt hoztak létre.
10. Grónás, J.–Sallai, J. (2005) : Kishatárforgalom története és jövője az EU-ban, Hadtudomány, 2005/2. (június).
11. Kovács, É. (2003): A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900–1940), in: K. Horváth Zsolt–Lugosi András–Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet, Hermész Kör – Osiris: Budapest, pp. 366–394.
12. Szarka, L. (szerk.) (2005): Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság Komárom, 2005. 313 p.
13. 1945. évi 33. elnöki dekrétum.
14. 1945 évi 5., 12., valamint 108. elnöki dekrétum.
15. Szlovák Nemzeti Tanács 6/1944 sz. rendelete alapján.
16. A reszlovakizáció a magyar nemzetiség formai feladását jelentette a 1946. június 17-i kormányrendelet alapján az érintettek kérelmezhatték a nemzetiségi bejegyzés törlését a személyi igazolványukból. A lehetőséggel 352 ezer csehszlovákiai magyar nemzetiségű személy élt. A reszlovakizáltak visszakapták állampolgárságukat, jogosulttá váltak szociális ellátásra, állami foglalkoztatottakká válhattak, ám nem vehették igénybe a nemzetiségi oktatást – bővebben lásd Szarka, 2005.
17. Bencsik, P.–Nagy, Gy. (2005): A magyar úti okmányok története 1945–1989. Budapest, Tipico Design, pp. 237–238.
18. Nokia megtelepedett beszállítói: Perlos, Foxconn, Sunarrow, Hansaprint, RR Donnelly, LK Products, Savcor, Mirae.